

АСКАНІЯ-НОВА

Антологія публікацій
та друкованих видань

1845–1945

Том 1

Асканія-Нова

Антологія публікацій
та друкованих видань
(1845-1945)

Том 1
1845-1922

Київ – Чернівці
«Друк Арт», 2019

УДК 502(082.1)1845-1945
А90

Упорядники

О. Василюк, Л. Ластікова, В. Пархоменко

Науковий редактор

В. Гавриленко

Видано за підтримки Андрія Божка

А90 Асканія-Нова. Антологія публікацій та друкованих видань (1845-1945). Том 1: 1845-1922 / упоряд. О. Василюк, Л. Ластікова, В. Пархоменко ; наук. ред. В. Гавриленко. – Київ – Чернівці : Друк Арт, 2019. – 560 с. – (Серія: «Conservation Biology in Ukraine». – Вип. 15)

ISBN 978-617-7849-22-2

Антологія, яка розпочинає це видання, включає у хронологічному порядку близько 700 публікацій українською, російською, німецькою, французькою та угорською мовами, присвячених «Асканії-Новій» – як заповідника і як зоопарку. До першого тому вміщено 118 публікацій, датованих з 1845 по 1922 рік включно. Правопис та мова публікацій збережені згідно з оригіналами. Більшість публікацій, зібраних упорядниками, на сьогодні існують лише у 1-2 примірниках і нерідко – лише за межами України. Подібна антологія видається вперше.

Видання започатковане саме 2019 року, оскільки цьогоріч виповнюється 100 років, відтоді як «Асканія-Нова» вперше отримала державний охоронний статус – була оголошена заповідником.

Збірка буде цікавою багатьом дослідникам: професійним природоохоронцям, біологам, історикам, краєзнавцям, бібліографам.

УДК 502(082.1)1845-1945

Зображення обкладинки створене за мотивами фотографії Г. Рібергера орієнтовно 1911 року.

У оформленні видання використана оригінальна графіка із зображенням асканійських павичів з публікації «Heck L. In der Taurischen Steppe Herbsttage bei Friedrich Falz-Fein in Askania Nova Von Prof. Dr. L. Heck Direktor des Zoologischen Gartens in Berlin, 1902-1903. S. 17-38».

ISBN 978-617-7849-22-2

© Ukrainian Nature Conservation Group, 2019

Літописні сторінки дослідження і збереження природної спадщини в Асканії-Новій

Антологія дописів про Асканію-Нову від часу її заснування розлого подається вперше. Гортаючи сторінки друкованих видань і рукописів двох минулих століть, поринаєш у вир історичних фактів, тлумачень і навіть фантазій, які відображають перебіг подій у межах території, що має дещо загадкову назву, успадковану від перших поселенців, які спочатку називали цей населений пункт Новим Кеттеном, а з 1832 року – Асканією-Новою.

Хронологічно їх можна поділити на декілька періодів: ангальт-кеттенський, фальцфейнівський, радянський, пострадянський. Доцільність такого розподілу ми вбачаємо в тому, що саме в такому хронологічному порядку розвивалися селище Асканія-Нова та його господарська і природоохоронна інфраструктура.

Перший період відображений у публікаціях найменше, хоча це зовсім не означає відсутність інформації. Річ у тім, що вона до цього часу зберігається у вигляді архівних матеріалів, найбільша частка яких міститься у фондах музею м. Кеттен (Німеччина), куди був перевезений архів перших поселенців після продажу колонії Асканія-Нова Фрідріху Фейну у 1856 році, а також у різних музеях та архівах міст Херсона, Сімферополя, Дніпра, Санкт-Петербурга. Достеменно відомо, що засновники колонії в Асканії-Новій мали завдання, крім розвитку вівчарства, ще й проведення спостережень за явищами природи: динамікою температурного режиму, опадами, часом встановлення та тривалістю збереження снігового покриву і, що особливо важливо, – виявлення видового складу рослин та оцінка продуктивності травостою. Цю роботу здійснював керівник ангальтської економії в Асканії-Новій Франц Теетцман, якому особливо вдячні наступні покоління дослідників асканійської природи, оскільки його стаття, опублікована у 1845 році, стала першим друкованим виданням про природу і господарську діяльність на цій території, значення якого актуальне і донині. Разом з тим ми не можемо не згадати і рукописні матеріали, які ще чекають свого розкриття і мають значення для розуміння кроків з освоєння цих земель з початку XIX століття, які в подальшому посприяли формуванню тут природно-заповідного комплексу. Так, лісівник Мерц, який прибув сюди 1828 року у передовій колонії німецьких переселенців, мав доручення не лише щодо створення перших зелених насаджень, але й добування різних видів птахів та відправки їхніх тушок до герцогства, де їх ідентифікував один із осно-

вположників сучасної німецької орнітології Ф. Науманн. Фотокопія неповного рукопису про першу колекцію птахів, яка надійшла у Кеттен у 1835 році, зберігається у бібліотеці Біосферного заповідника «Асканія-Нова». За свідченням вихідця із Кеттена, автора ілюстрованого видання «Асканія-Нова» в исторических планах и рисунках 1828–1856 гг.» Х. К. Швана (2008), асканійський архів у Кеттені досі належним чином не розібраний і, мабуть, зберігає немало таємниць.

Особливо великий пласт друкованих видань стосується часів фальцфейнівської доби. Тут варто згадати перше повідомлення засновника заповідних територій в Асканії-Новій Фрідріха Фальц-Фейна 1889 року: у листі керівнику французького зоологічного товариства він описує особливості свого зоопарку і просить поради щодо подальшої зоопарківської діяльності. Цей лист був надісланий під час Всесвітньої сільськогосподарської виставки в Парижі, у якій Фрідріх брав участь та водночас провів ряд зустрічей з провідними зоологами Європи. Після цього він здійснив поїздки європейськими зоопарками та відвідав орнітологічну станцію Россітен у Східній Пруссії, що суттєво вплинуло на його подальші зоологічні уподобання і природоохоронне спрямування діяльності в цілому. Адже саме на кінець XIX століття припадає інтенсивна розбудова в Асканії-Новій ботанічного саду (1887–1902 рр.), створення ставків зоопарку, організація експедицій до Монголії для відлову диких коней (Пржевальського) (1898–1899 рр.), а також заповідання у 1898 році збереженої до цього часу ділянки степу. Особисто Ф. Фальц-Фейн, як писала дружина відомого мандрівника П. К. Козлова Єлизавета Володимирівна, не любив писати, але вмів майстерно розповідати про свої наміри й успіхи, які потім були описані в численних журналістських репортажах і спогадах учених, мандрівників і просто натуралістів. Саме ці маловідомі публікації значною мірою доповнюють наукову і науково-популярну літературну спадщину про заповідну Асканію-Нову. Це захоплюючі розповіді про мандри спекотними південноукраїнськими (таврійськими) ковиловими степами, де серед безкрайньої рівнини не було за що зачепитись погляду, з маревом на горизонті, ширяючими у піднебессі степовими орлами, зграями дрохв та іншої, на теперішній час уже надзвичайно рідкісної, живності. І серед цього безмежжя степів на горизонті виростав зелений купол парку, справжньої степової оази з деревними екзотами, а поряд – зоопарк з напіввільним утриманням місцевих і екзотичних птахів та ссавців із саван, пустель, прерій. Цей, небачений на той час, акумулятор біоти декількох природних зон не міг залишити байдужим нікого. Відтоді Асканія-Нова наче магнітом притягувала творчих людей. Немає сенсу у цьому короткому огляді перелічувати видатних особистостей, які відвідували і вивчали Асканію-Нову, та описувати їхні внески в опанування природних процесів, бо нелегко коректно оцінити їхню значущість. Дуже важливо, що вони залишили писемний слід, який ми можемо тепер використати.

Уже події 1905 року були першим сигналом, що неосвічені революційні маси можуть в одну мить знищити напрацювання десятиліть. І якщо тоді Фрідріху і Володимирі Фальц-Фейнам вдалося врятувати Асканію-Нову і Дорнбург (нинішнє с. Чкалове) від погромів, то вже у 1917-му ситуація вийшла з-під контролю, і до 1921 року степова оаза зазнала чималих втрат і у розведенні сільськогосподарських тварин, і в утриманні дендропарку та зоопарку. І все ж таки навіть отамани-керівники різноманітних збройних формувань, які раз у раз змінювали владу в Асканії-Новій, не могли встояти перед неймовірною красою та багатством асканійських парків, про що свідчать телеграми урядам про необхідність наведення тут належного порядку. Ще більшу тривогу били вчені, і їхні заклики знайшли своє відображення в рішеннях як більшовицького, так і тимчасових урядів та окупаційних військ. В архіві біосферного заповідника зберігся щоденник сподвижника Фрідріха Едуардовича – неймовірно відданого справі служителя зоопарку Климентія Сіянка, у якому він багато років поспіль ретельно описував перебіг подій у природі, а у буремні часи – також і злочини військових формувань. У подальшому це відгукнулось тим, що радянська влада «віддячила» йому засланням у 30-х роках, а після Другої світової війни, незважаючи на клопотання уже літньої людини, так і не дозволила повернутись до зоопарку.

Двадцять роки ХХ століття були для Асканії-Нової черговим проривом у розвитку, передусім природоохоронного спрямування. Формування державної заповідності на основі приватних заповідного степу, зоопарку та дендропарку, включення сільськогосподарської складової щодо розв'язання наукових природоохоронних проблем у доленосні рішення, які затверджувалися на державному рівні та виходили за межі Асканії-Нової (спроби створити великий Надморський заповідник), перші біоценологічні програми, які знайшли свою комплексну реалізацію, відображають стрімкий розвиток наукової думки, що випереджувала свій час аж до кінця ХХ століття. Всього цей перебіг значних подій розкривають сторінки зібраних видань.

Разумним поворотом у розвитку саме природоохоронної справи в Асканії-Новій стали події початку 30-х років ХХ століття, які супроводжувалися розгромом біологічної науки. І до сьогодні це непоправні втрати, адже перестали існувати наукові школи біоценологів, зоологів, геоботаніків. Це простежується на якості публікацій до 1941 року, які висвітлюють здебільшого успіхи селекції порід домашньої худоби і сумнівні напрямки з гібридизації та акліматизації диких тварин, недоцільність яких була підтверджена дослідженнями у другій половині ХХ століття та стала підставою для відмови від таких методів перетворення природи.

Зовсім недослідженим був період окупації Асканії-Нової німецькими військами за часів Другої світової війни. На основі зібраних документальних матеріалів, частково вміщених і в цьому збірнику, можна оцінити негативні наслідки, які залишили після себе воюючі сторони. Відступаючі радянські війська підірвали електростанцію і водо-

качку, залишивши неевакуйованих тварин зоопарку у безводному степу. Були вивезені всі запаси фуражу та інших кормів. Це описано в переданому 1967 року фельдмаршалом Е. Манштейном племіннику засновника зоопарку Едуарду Олександровичу Фальц-Фейну документальному матеріалі, який оприлюднюється вперше. Особливе ставлення німців до диких тварин проявилось у відновленні роботи зоопарку. На початку 2000-х років до Асканії-Нової надійшли з Великобританії оцифровані матеріали документального фільму із зйомками, зробленими німецькими журналістками у 1942–1943 рр., у тому числі в Асканії-Новій, де показано працюючий зоопарк. Асканія-Нова і під час війни була також у полі зору вчених, які відвідували її короткими експедиційними наїздами.

Перший етап цієї антології завершується 1945 роком. Далі важливо продовжити роботу над якомога повнішим зібранням матеріалів післявоєнної радянської доби, адже багато чого було закрито для публікації і залишилось у рукописах вчених, натуралістів, журналістів, які реально боролися за те, щоб Асканія-Нова, попри всі повороти і злами історії, залишалась науковою природоохоронною установою. Водночас зібрані друковані документи та статті щодо наукової природоохоронної та еколого-просвітницької діяльності в Асканії-Новій надають величезне поле діяльності для істориків заповідної і архівної справи. При подальшому опрацюванні цих документів відкриються тисячі невідомих широкому загалу подій, фактів, нереалізованих задумів, якими неймовірно багата історія надзвичайно складного і неповторного природно-заповідного комплексу нашої країни, який першим прокладав шлях її сучасної заповідної справи.

*Віктор Гавриленко,
директор Біосферного заповідника «Асканія-Нова»
імені Ф. Е. Фальц-Фейна НААН*

Передмова від упорядників

У 2019 році «Асканія-Нова» святкує своє сторіччя. Це один із небагатьох збережених рівнинних степів в Україні, де й досі зустрічається чимало рідкісних рослин і тварин. Зокрема, занесені до Червоної книги України 22 види рослин, 4 види лишайників, 4 види грибів та 76 видів тварин. Тривалий час (з 1874 року) на території заповідника «Асканія-Нова» існує зоопарк, що зробило його відомим далеко за межами України. Тут десятиліттями проводяться наукові дослідження і вже надруковано сотні монографій та публікацій.

Проте історія заповідника пізнала і трагічні часи: низка досліджень була знищена в період репресій, частина праць маловідома – через значну віддаленість у часі і відсутність у книгозбірнях України. Віднайти переважну більшість таких публікацій або й просто згадки про їх існування сьогодні надзвичайно складно. До цієї збірки ввійшли всі віднайдені нами статті, книжки та інші публікації щодо «Асканії-Нової», які побачили світ за період 1845-1945 років. Значно пізніші, повоєнні публікації вже не є рідкісними, і їх нескладно віднайти у більшості великих бібліотек. Отже, наше видання – спроба повернути із забуття ці дослідження.

Видання містить повні тексти праць, присвячених заповіднику, а також фрагменти публікацій, де «Асканія-Нова» згадана в них лише побіжно. Тематика праць – лише «Асканія-Нова» як заповідник або зоопарк. Інакше кажучи, ми не включали статті щодо сортів зернових культур, якості хутра овець та інші публікації сільськогосподарської тематики (або спрямованості), які фізично створювались на території заповідника, але не мають природоохоронного змісту. Виняток зроблено для декількох публікацій, що були видані пізніше названих часових рамок, проте достовірно відомо, що написані вони були раніше. Прикладом таких статей є матеріал С. Медведєва 1933 року, що був опублікований лише у 2008 році, а також статті, надруковані у діаспорі авторами, які не підозрювали, що на момент публікації їхніх текстів прекрасна «оаза в степу» занепала, а герої статей репресовані або й загинули.

У своїй більшості зібрані праці написані українською та російською мовами. Велика кількість німецькомовних статей, які публікувались з 1828 року, – важкодоступні і нам вдалось знайти тексти лише частини з них.

Важливим моментом є також історична достовірність зібраного матеріалу. В усіх випадках ми зберігаємо граматику оригінальних текстів та правопис того часу. Біль-

ше того, до антології ввійшли і важливі з історичних міркувань статті. Їх буде вкрай неприємно читати всім свідомим людям, оскільки це статті (і навіть тексти дитячих книжок) 1930-х років, у яких радянські ідеологи піддають наклепницькій критиці керівників заповідника і його засновників, родину Фальц-Фейнів. Ми розуміємо, що в таких матеріалах міститься неправдива інформація, проте саме доступ читача до подібних публікацій сприятиме всеохопному розумінню і критичному аналізу при вивченні історії Асканії і надасть можливість кожному особисто побачити весь спектр публікацій про неї, що виходили протягом століття, – від «листів з земного Раю» до низькопробної ідеологічної критики.

До збірки включено стислий історичний огляд із висвітленням забутих сторінок та окремих періодів становлення заповідника. Ми не претендуємо на повноту тексту, нашою метою було розкрити важливі, в т. ч. трагічні події в історії заповідника.

Основний зміст антології складають власне тексти публікацій, список публікацій про «Асканію-Нову», який включає всього 691 працю українською, російською, німецькою, французькою та угорською мовами. З них до видання ввійшло 587 праць, а 104 відсутні, оскільки наша пошукова робота, до якої долучились десятки осіб з різних міст України та зарубіжжя, все ж не змогла виявити всі джерела, на які були відомі посилання. Збір матеріалів до цього видання тривав близько двох років.

Антологія подає матеріали в хронологічному порядку. До першого тому ввійшли 118 публікацій, датованих з 1845 по 1922 рік включно. Серед них статті українською, російською, німецькою, французькою та угорською мовами, правопис яких збережено згідно з оригіналами.

Ця збірка є також своєрідним вшануванням пам'яті багатьох репресованих і забутих історією людей, які свого часу працювали в заповіднику «Асканія-Нова». Приурочена до 100-річчя юридичного статусу заповідника, антологія є свідченням широкій поваги і вдячності його співробітникам за натхненну і жертвовну працю, незважаючи на те, що й сьогодні їм нерідко доводиться боротися з різноманітними перешкодами на шляху природоохоронної та наукової діяльності.

Три сторіччя Асканії: до історії заповідника

...1 квітня 1919 року¹ голова Ради Народних Комісарів УСРР Х. Г. Раковський підписав декрет про оголошення колишнього маєтку Ф. Фальц-Фейна народнім заповідним парком². Так для Асканії-Нова завершилися кілька важких років громадянської війни, під час яких лише силами військових вдалося зберегти маєток та зоопарк від селянських погромів. Тема «Асканії-Нова» є найбільш доступними і вивченими сторінками охорони природи в Україні першої половини ХХ століття, проте обставини підписання декрету на цей час лишаються не дослідженими. Відомо, лише, що тема оголошення «Асканії-Нова» природоохоронною територією обговорювалася 1918 року на Попередній нараді природників України. Доповідь щодо долі Асканії мав К. Залеський³. Учасники наради, 77 представників наукових товариств, державних та громадських інституцій схвалили рішення про необхідність надання Асканії-Нова державного природоохоронного статусу⁴, а також відправили вітальну телеграму фундатору Асканії Ф. Е. Фальц-Фейну, який на той час перебував у Москві: *«Попередня нарада природників України, визнавши негайною державною справою переведення Асканії-Нова в державний заповідник, щиро вітає Вашу невмирущу працю по охороні забутків природи»*⁵.

Декрет про «заповідання» «Асканії-Нова» був підготований за зразком американських національних парків. Саме статус «народній заповідний парк» (від англійського «National Park») отримала 100 років тому «Асканія-Нова». Згодом, згадуючи про охорону природи часів УНР, М. Шарлемань писав так: *«...за найбільшу справу треба, вважати допомогу... Асканії Новій. Коли в Києві одержано було відомості, що Асканія залишилася без догляду, бо звідти виїхав останній її керівничий П. К. Козлов і що місцеві селяне роблять спроби заорати степову цілину, секція вжила заходів до того, щоб Асканія Нова була оголошена першим народнім заповідним парком України...»*⁶. Це все, що ми знаємо про обставини підписання декрету у 1919 році, який дає нам підстави відрахувати з того часу 100-річний ювілей.

¹ Київські Ізвестія, 1919. №11 (38), 3.4.1919.

² Як зазначається у примітці до офіційної публікації декрету (Декрет об обявленні бывшего имени Фальц-Фейна Народным заповедным парком (1919). Вісті державного степового заповідника «Чаплі» ім. Х. Раковського. Асканія-Нова, 1924. № 3. С. 150, він підписаний завдяки особистій ініціативі українського зоолога та природоохоронця Миколи Васильовича Шарлеманя.

³ Протоколи постанови Попередньої наради Природників України від 3-6 серпня 1918 року / Протоколи і постанови Попередньої наради Природників України з 6 серпня 1918 року. Вісті природничої секції Українського Наукового товариства. Київ, 1918-1919.Т.1. Число 1. С. 6-8.

⁴ З'їзд природників України. Відродження, 1918, №104. 4 серпня (22 липня). С. 3. Шп 4.

⁵ ІР НБУ. Ф.Х. №204. Арк.1.

⁶ Шарлемань М. Охорона природи / М. Шарлемань. Київ, 1921. 48 с.

Втім, «Асканія-Нова» має значно довшу історію і надання їй охоронного статусу 1919 року стало лише відродженням колишньої слави «степової оази» після громадянської війни. Асканійська історія бере початок 1828 року, коли Микола I уклав договір з німецьким герцогом Фердинандом Ангальт-Кетенським, за яким останньому надається в спадкове володіння степова ділянка землі в районі нинішньої «Асканії-Нова» і ще одна – на березі Чорного моря в 35 верстах на схід⁷.

1928 року, скориставшись цією обставиною, також відзначали 100-річний ювілей. В цей рік було видано найбільшу кількість друкованих праць про заповідник і вийшла більшість номерів часопису «Вісті державного степового заповідника «Чапли»». Окрім того, у центральних ідеологічних виданнях УРСР і СРСР публікувались цілі шпальти і цикли статей до 100-річчя Асканії (у газетах «Известия»⁸, «Красная газета», «Комуніст»⁹, «Вісті»¹⁰, «Украинский экономист»¹¹).

Та все ж «Асканія-Нова» в її сучасному розумінні виникла не 1828 року і була створена зовсім не герцогом Ангальтським. У 1857 році він продав всі свої південно-російські землі і майно іншому колоністу, німцеві Фейну, який на той час робив ставку на вирощуванні овець. Незабаром Фейн видав свою доньку за багатого колоніста Фальца, і новий рід, заснований від цього шлюбу, став зватись Фальц-Фейнами. І от, 1889 року молодому гімназистові Ф. Е. Фальц-Фейну, що з дитинства відзначався великою любов'ю до диких тварин, дозволили влаштувати приватний зоопарк в маєтку. 1896 року після смерті власника маєтку Е. І. Фальц-Фейна та непростого поділу спадщини, Фрідріх Фальц-Фейн став власником Асканії-Нова. Відразу після цього він почав розбудовувати великий зоопарк, наповнювати його різними рідкісними звірями та птахами. Все це робилося не просто з цікавості, а переслідувало конкретні наукові інтереси. Фрідріх Едуардович прагнув акліматизувати рідкісних тварин та навчитись їх розводити, щоб зберегти ці види у випадку їх зникнення в дикій природі. Ще у 1886

⁷ Иванов М. Ф. По поводу столетия существования Аскания-Нова (1828-1928). Бюллетень Зоотехнической Опытной и племенной станции в Госзаповеднике «Чапли» (б. Аскания-Нова), 1928 № 4 стр. 6-15.

⁸ Козлов П. Государственный заповедник Аскания-Нова. Известия, 1927. №226 (4.10.1927).

⁹ [Я] [Яната О. А.] Чергові заходи до дальшого розвитку заповідника. Комуніст (Харків), 25.VIII.1928; Граулен Ж. Заповідник допомагає селянству. Комуніст (Харків), 1928. 25.VIII.1928; Десятова-Шостенко Н. Велетенський музей. Комуніст (Харків), 1928. 25.VIII.1928; Колодько М. Сторіччя Асканії-Нової. Комуніст (Харків), 1928. 25.VIII.1928; Фортунатов Б. Десять років зоопарку. Комуніст (Харків), 25.VIII.1928; Шаліт М. Ботанічний парк. Комуніст (Харків), 1928 (25.VIII.1928).

¹⁰ Вишня Остап. Чапли. Вісті, № 103. 8.05.1926. С. 1.

¹¹ Ко-ко. [Колодько] Асканія-Нова строится. Газета «Украинский Экономист», № 193, от 23/VIII 1927; Клепинин Н. Н. Асканія Нова і наука. Приложение к газете «Украинский Экономист», № от 7/XI 1927; Колодько М. Н. Наши достижения к десятой годовщине Октября. Приложение к газете «Украинский Экономист» от 7/XI 1927 г.; Фортунатов Б. К. Зоопарк. Приложение к газете «Украинский Экономист», № от 7/XI 1927; Шостенко Н. Ботанический отдел Госзаповедника. Приложение к газете «Украинский Экономист», № от 7/XI 1927 г.

році почав довготривале листування з зарубіжними торгівцями по продажу тварин. Це свідчило про те, що інтерес до обраної справи далеко перейшов за межі місцевої степової фауни. У цей же рік починається листування Фрідріха з Societe Internationale d'Acclimatation de France та з Jardin Zoologique d'Acclimatation в Парижі. Він приєднується до руху з охорони природи, виниклому саме в ці роки в Росії.¹² Також він започаткував звичне у наш час кільцювання перелітних птахів, що масово зустрічалися на Чапельському поді під час міграцій. За його ініціативи було закладено ботанічний парк, з розгалуженою системою ставків, штучних заростей, боліт, які потрібні для існування різних видів диких птахів. І, нарешті, 500 десятин цілинного степу було оголошено заповідною ділянкою, що дало номінальний старт заповідній справі всієї тодішньої Російської імперії. Отже, 1896 рік – ще одна точка відліку асканійських ювілеїв. Ця дата не була забута і у 1997 році в заповіднику «Асканія-Нова» відбулись урочистості з нагоди 100-річчя зоопарку¹³.

1912 року у Петрограді була утворена Природоохоронна комісія Російського географічного товариства, члени якої за п'ять років розробили проект законодавства про охорону природи та план створення заповідників для всієї Російської імперії. Всі роки роботи Комісія працювала завдяки фінансуванню особисто від Ф. Е. Фальц-Фейна, який також був активним учасником роботи Комісії.

Далі почалася громадянська війна. Через значний ризик розгрому заповідника, у 1917 році за постановою Кронштадської ради солдатських та робочих депутатів у заповідник прислано комісара П. К. Козлова, а Кавказьким товариством акліматизації направлено військовий загін. Згодом, Московське товариство акліматизації провело засідання, яке згадував згодом Ф. Е. Фальц-Фейн «...*было постановлено: немедленно ходатайствовать перед Временным правительством об учреждении Центрального комитета, который по примеру Комитета по охране памятников искусства ведал бы всеми упомянутыми выше организациями и защищал их интересы перед правительством... нужно действовать быстро, иначе многое может быть розорено и уничтожено*»¹⁴. Вже у січні 1917 року створено «Ассоциацию русских естествоиспытателей и врачей», при якій почала працювати природоохоронна комісія на чолі з Ф. Е. Фальц-Фейном. Вже через рік у Києві відбулася Попередня нарада до запланованого «Первого съезда естествоиспытателей Украины», яка затвердила постанову: «*Настоящее совещание подтверждает многократно высказывавшееся положение, что «Аскания-Нова» с ее степями и зоопарком является неоценимым учреждением для развития как теоретического, так и прикладного знания, а вместе с тем драгоценнейшим памятником при-*

¹² Фальц-Фейн В. Аскания-Нова. К.: Аграрна наука, 1997. С. 68

¹³ Фальц-Фейн В. Аскания-Нова. К.: Аграрна наука, 1997. – 347 с.

¹⁴ Грамма В.Н. Еретика и бунтари: О первых советских ученых – природоохранителях. Завтра будет поздно. Харьков: Прапор, 1990. С. 14.

роды України. Вследствие этого она должна быть сохранена в том именно виде, в каком она существует сейчас, для чего соответствующими учреждениями и должны быть приняты соответствующие меры к немедленному превращению «Аскании-Нова» в национальный степной заповедник Украины»¹⁵. Ця діяльність досягла мети вже за півроку і 1 квітня 1919 року Асканію оголосили народним заповідним парком і передали у розпорядження Народного комісаріату просвіти.

Про ці складні часи згодом писали у Зоологічному журналі України: «Секція Охорони Природи Наук. Ком. командувала до Асканії свого фахівця зоолога С. Снігиревського, який повідомив Секцію, що Асканія майже цілком збереглася. Кількість родів тварин зоопарку не зменшилася, лише значно зменшилася кількість особин. Збереглися заповідний цілинний степ, поди, музей та архив маєтку. Цілком знищено бібліотеку та зоологічну колекцію. Бувш. власник Асканії Фридрих Едвардович Фальц-Файн вмер в 1919 р. в Берліні»¹⁶.

Попри сказане вище, буремні часи заповідника не завершилися. Якщо від громадянської війни «Асканію-Нова» було врятовано, проте радянська репресивна машина лишила нищівний слід в історії заповідника. Зокрема, більшість учасників Попередньої наради, діячі Української Народної Республіки були репресовані, і пам'ять про них, з усім завзяттям каральних органів СРСР, була стерта.

Згодом, 1920 року, одразу після від'їзду комісара П. К. Козлова, місцева влада вирішила розорати степ, хоча Наркомзем УРСР був за збереження степу, але не квапився з його охороною. Проте, за ініціативи В. Г. Аверіна, який наголосив, що «Охрана природы не может ждать. Завтра помогать «Аскании» будет уже поздно. Задача момента – сохранить ее. И сделать надо сейчас же»¹⁷. 20 січня 1921 року було затверджено тимчасове «Положення про перший український державний заповідник «Чаплі» («Асканія-Нова»), а вже 8 лютого 1921 року, новим державним рішенням «Асканію-Нова» перейменували в «Перший Державний степовий заповідник «Чаплі» імені Х. Раковського», використавши в його назві забуте нині українське слово «чапля», або «чапела»¹⁸, так раніше називали поди (заповнені водою степові западини), на яких під час міграцій зупиняються перелітні птахи. Згодом, до заповідника «Чаплі» приєднали Державні Надморські та піскові заповідники, які на той час включали майже всі природні екосистеми Азово-Чорноморського узбережжя України та природні масиви лівого берега пониззя Дніпра загалом до 60 000 га.

А вже 22 квітня 1924 року при Наркомземі відбулася нарада, де знову відстоювалася доцільність існування заповідника. Восени того-ж року агроном І. Дру-

¹⁵ Там само. С.23.

¹⁶ Хроника // Зоологичний журнал України. 1921. № 1. С. 29.

¹⁷ Там само. С.30.

¹⁸ Дубняк К. Про назви «Асканія-Нова» та «Чаплі». Вісник природознавства, 1928. №2. С.113-114.

жинін видав постанову про створення виробничої частини замість заповідника і розорати 30 000 га степу. Відстоювали степ від цієї загрози нарком просвіти УРСР О. Я. Шумський та професор В. Г. Аверін¹⁹. Процес затягнувся – було створено комісію, яка у 1926 році дослідила заповідник і підготувала постанови щодо його розвитку. Лише 20 липня 1927 року урядом УРСР затверджено положення, де зазначено збереження 32 000 га цілиного степу²⁰.

Проте і це не покращило ситуацію в заповіднику. 1927 року В. Г. Аверін віддавши з іншими зоологами та природоохоронцями заповідник, зазначає: «...жаль стає аж до болю в серці, що велику, чисту ідею Степового Заповідника так попсовано, поховано за безліччю «наукових завдань» та «всебічного практичного використання»...»²¹.

У 1928 році продовжилися утиски заповідника, зокрема на його місці вирішили створити зернову фабрику, і лише з втручанням природоохоронців на чолі з В. Аверініним,²² заповідник було врятовано. На початку 30-х років у Асканії виникла значно більша загроза. З 1921 до 1932 року заповідник поступово став провідною науковою установою УРСР (та й СРСР) у сфері екології. Вперше для державних інституцій було використане це звичне нині слово, а на базі заповідника було утворено Степовий інститут екології. Втім, прогресивні екологічні дослідження, видання першого наукового часопису з екології пішло в розріз з популярною в той час «партійною» науковою школою «лисенківців». Після двох важких дискусій на наукових з'їздах 1930²³ та 1934²⁴ років, де асканійські екологи В. Станчинський та О. Яната показали непрофесійність та фарисейство прихильників «лисенківської» науки, на Асканію на довгі роки насунулась смута.

1933 року С. Медведєв, пророкуючи крах Асканії, пропонував «вилучити комплексні заповідники (в тому складі і Асканію-Нова) із тих відомств, які мають вузьковідомчі інтереси і проводять політику на шкоду заповідникам. Вилучені заповідники об'єднати в особливий орган, підпорядкований ЦВК СРСР, як це було вирішено на Першому Всесоюзному з'їзді з охорони природи»²⁵. Проте цього не сталося.

¹⁹ Грамма В. Н. Еретика и бунтари: О первых советских ученых – природоохранителях. Завтра будет поздно. Харьков: Прапор, 1990. С. 6-61.

²⁰ Там само. С. 33.

²¹ Аверін В. Г. Екскурсія на о. Чурюк // Матеріали охорони природи на Україні, 1928. – Т. 1. – С. 83-88.

²² В. Аверін, Є. Лавренко, Г. Висоцький, М. Білоусов, Д. Віленський, І. Тарнані. Листи до редакції. Вісник природознавства. 1928. № 5-6. С. 326-328.

²³ Доклад В. В. Станчинского. Протокол третьего заседания. Труды 1-го Всероссийского съезда по охране природы. М.: ВООП. 1930. 56-59.

²⁴ Презент И. И. [Выступление в прениях на дискуссии]: Основные установки и пути развития советской экологии (фрагмент). Сов. Ботаника. 1934. № 3. С. 52-63.

²⁵ Медведєв С. М. Заповедник «Чапли» и его значение в изучении природных условий степи. Рукопис: написано 10 лютого 1933 року. Біологія та валеологія. Харків, 2008. Вип. 10. С. 74-91.

1932 року Степовий інститут був ліквідований і перетворений в продовольчий додаток до Інституту тваринництва.

1933 року майже всі працівники Асканії-Нова, включно з конюхами та іншими господарськими працівниками були арештовані. Асканійцям інкримінували, що саме в цих віддалених приморських землях вони тренували диверсійні загони, щоб скинути радянську владу²⁶. Надморські і Піскові заповідники розформували, а формального автора декрету про заповідання «Асканії» Х. Г. Раковського репресували (розстріляний 1941 року²⁷), і у всіх виданнях, де згадувалась повна назва заповідника, його ім'я було закреслене чорнилами.

Деяких науковців Степового інституту викреслили з історії, вилучивши їх праці з бібліотек: В. Станчинського (помер у тюремній лікарні 1942 року²⁸), Б. Фортунатова (помер після ув'язнення 1936 року²⁹), Є. Оппокова (запроторений за ґрати і загинув у 1937 році) та ін. (Грама, 2008). Всього близько 90 людей брали участь у наукових дослідженнях в заповіднику і більшість з них у 30-ті роки зазнали репресій, а 21 – були арештовані ОДПУ (Грама, 2008).

Особливо варто згадати і О. А. Янату – ідеолога становлення Асканії як наукової установи (загинув 1938 року у засланні).

Решта працівників-науковців, хоча і лишилися живими, виїхали у республіки Азії (Г. А. Правіков, Н. Т. Нечаєва), з часом емігрували (Н. Д. Десятова-Шостенко, Н. Т. Осадча-Яната та ін.), або все життя зазнавали утисків (С. І. Медведев, О. А. Шумер та ін.) (Грама, 2008).

Новим шляхом!

(Від Редації)

Колишнє герцогство Ангальт-Кетенське... Асканія-Нова Ф. Фальц-Файна... нарешті Державний Степовий Заповідник УСРР „Чаплі“ (стара місцева народна назва) не дури тепер вкрашється славним ім'ям ~~Х. Раковського~~.

Незмінний, протягом п'яти років голова першого українського радянського уряду, а нині непохитий оборонець Радянського Союзу на зовнішньому фронті, ~~Х. Раковський~~ у найтяжчі часи для культурного будівництва на Україні виявляв найгавішій і глибокий інтерес що до долі „Асканії-Нової“, цієї безмірно цінної спадщини минулого й перлини майбутнього України, а разом ССРР і цілого людства.

Робітничо-селянська влада України від самого свого заснування за керівництвом ~~Х. Раковського~~ почала здійснювати давні мрії діячів науки – перетворити Асканію-Нову з приватного маєтку в Національний Заповідник. Ще 1 квітня 1919 року було видано (в Києві) декрет про перетворення Асканії в „Народний Заповідний Парк УСРР“, що був-би у віданні Народнього Комісаріату Освіти. Цей декрет було видано за підписом голови Раднаркому ~~Х. Раковського~~. Гле недовго тоді проіснував „Народний Заповідний Парк“, бо територію його скоро захопили війська генерала Врангеля. Знову наді Асканія-Нова стала „маєтком“, хоч на цей раз і державним та під науковим доглядом кримського університету (в Симферополі). І так було аж до кінця 1920 року, коли територія Заповідника, з перемогою червоного війська, знову стала радянською, після чого 8 лютого 1921 р. радянський уряд України вже знову оголосив Асканію-Нову „Державним Степовим Заповідником УСРР“. І знову декрет про це був виданий за підписом голови Раднаркому ~~Х. Раковського~~.

²⁶ ГДА СБУ, справа № 208744. Т. 1.

²⁷ Трагедія в Медведевському лісу. Реквієм: книга пам'яті жертв політичних репресій на Орловщині / Составители – группа сотрудников управления МБ под руководством Ю. Н. Балакина, 1994. Том Первый. С. 84–95.

²⁸ Грама В. Поле дії належить екології. Ленінська зміна (Харків), 1989 р. 2 вересня.; Грама В. Н. Еретики и бунтари. Завтра будет поздно. Харьков: Прапор, 1990. С. 6-62.

²⁹ ГДА СБ України, спр. № 208744. Т. 3.

Репресивні органи не зупинились на знищенні лідерів асканійської екології. Як зазначає В. Грама³⁰, після ліквідації Степового інституту *«заповідник Асканія-Нова втратив свій юридичний статус і 62 роки був на правах відділу кормодобування ВНДІ акліматизації і гібридизації тварин (з 1956 р. – УкрНДІ тваринництва степових районів ім. М. Ф. Іванова)». Хоча в пресі його називали і державним, і біосферним. І лише 25 травня 1995 р. вперше відновив свій статус після 1932 р.»*

Більшість документації, архівних матеріалів та бібліотека заповідника були знищені. Лише з деяких джерел сьогодні ми можемо дізнатись свідчення сучасників про те, чого коштували Асканії 1930-ті роки. Чимало публікацій саме 1930-х, в яких згадується Асканія-Нова, вже мали ідеологічний підтекст і завзято критикували колишнє керівництво заповідника, рясно розтиражуючи наклепи на знищених науковців. Було зроблено спробу знищити пам'ять і про більш ранній асканійський період, коли Асканія була власністю родини Фальц-Фейнів. Приміром, протягом 1934-1941 років у московському видавництві «Детгиз» вийшло щонайменше 4 видання книжки Г. Замчалова та О. Перовської «Остров в степи», присвяченої «прекрасній радянській Асканії», в якій окремий розділ відведено критиці поста-ті Ф. Фальц-Фейна³¹.

Під час німецько-фашистської окупації всі першоджерела, що лишались в Асканії, були або знищені³², або вивезені до Німеччини, а після – з Німеччини до США.³³

Загалом з 1935 і по 1995 рік «Асканія-Нова» не існувала як природоохоронна територія, дивом зберігши свої зменшені більш ніж у три рази межі³⁴. На превеликий жаль, місця, де б зберігались структуровані архіви про заповідник-зоопарк, – немає.

О. Василюк, В. Пархоменко, Л. Ластікова

³⁰ Грама В.М. Степовий науково-дослідний інститут – заповідник «Чаплі» (1929–1932 рр.): нові сторінки з історії біоценологічних досліджень в Асканії-Нова: коментарі та післямова до рукопису С. І. Медведєва «Заповедник «Чаплі» и его значение в изучении природных условий в степи». Известия Харьковского энтомологического общества. Харьков, 2008. Т. 16. Вып. 1-2. С. 78-86.

³¹ Замчалов Г., Перовская О. Остров в степи. М.: Детгиз, 1934. 166 с.; Замчалов Г., Перовская О. Остров в степи. М.: Детгиз, 1935. 164 с.; Перовская О., Замчалов Г. Остров в степи. М.-Л.: ЦКВЛКСМ.Издательство детской литературы, 1941. 193 с.; Замчалов Г., Перовская О. Остров в степи. М.-Л.: ЦКВЛКСМ, Издательство детской литературы, 1936. 134 с.

³² Борейко В. Е. Аскания-Нова: тяжкие версты истории 1826-1997 : монография / В. Е. Борейко. – Киев, 2001. 180 с.

³³ Douglas R. Weiner. A Little corner of freedom. Russian nature protection from Stalin to Gorbachev. University of California Press, 1999. 556 p.

³⁴ Борейко В. Е. Аскания-Нова: тяжкие версты истории 1826-1997: монография / В. Е. Борейко. Киев, 2001. 180 с.

Подяки

До антології включені публікації, що зберігаються у бібліотеках Інституту зоології імені І. І. Шмальгаузена НАН України, Інституту ботаніки імені М. Г. Холодного НАН України, Науковій бібліотеці ім. М. Максимовича, НБУ ім. В. І. Вернадського, Національній сільськогосподарській бібліотеці НААН, Національній історичній бібліотеці України, Книжковій палаті України ім. Івана Федорова, Національній бібліотеці України для дітей, Харківській державній науковій бібліотеці ім. В. Г. Короленка, Bibliothek Museum fur Naturkunde, Berlin, бібліотеці Інституту морських біологічних досліджень ім. А. О. Ковалевського, бібліотеці ЗІН РАН, наукових фондах Полтавського краєзнавчого музею, Мелітопольського краєзнавчого музею, Біосферного заповідника «Асканія-Нова», приватних збірках Сергія Білоконя, Віктора Пархоменка, Віктора Гавриленка, Михайла Кулішова, Віталія Кавурки та Юрія Шура.

Ми вдячні за можливість користуватись відкритими фондами рідкісних видань, що надаються онлайн-бібліотеками (Цифровий архів періодики «LIBRARIA», Краєзнавча електронна бібліотека ХДНБ, Національна електронна бібліотека РФ, Національна електронна дитяча бібліотека РФ, «Столыпин – слуга народа», Бібліотека науково-популярної літератури по біології Олександри Горяшко, Фундаментальна електронна бібліотека «Флора і фауна» Олексія Шипунова, DocMe.ru та ін.).

Висловлюємо щирі подяки всім, хто сприяв віднаходженню зібраних у антології літературних пам'яток: Raake Hans-Ulrich, О.Акімовій, Юлії Дунаєвій, Андрію Пржиборо, Сергію Білоконю, Михайлу Кулішову, Юрію Москаленку, Ніні Гавриленко, Денису Давидову, Наталії Щebetюк, Вікторії Тротнер, Юрію Малахову, Руслані Джагман, Олексію Гончаренку, Олександрю Шиндеру та Олександрю Зіненку. Також дякуємо всім, хто допоміг виконати найважливішу технічну роботу з переведення фотовідбитків рідкісних видань у тексти: Вікторії Грицанюк, Ірині Коваленко, Михайлу Кулішову, Уляні Романюк, Ігорю Сіренку, Ользі Лакизі, Анні Чащиній, Миколі Солімчуку, Петрові Бузунку, Наталії Добровольській, Тимуру Плющу, Анні Ніколенко, Лідії Стрельченко, Ользі Бабчук, Віктору Магомету, Анастасії Кучер, Анні Василюк, Богдану Кученку, Олександрю Кукшину, Олександрю Бубелі та Любові Ільмінській, Вікторії Падалко, Галині Гузь, Вірі Янчук, Анастасії Зінченко, Наталії Доценко, Андрію Новікову, Павлові Романову, Світлані Гусак, Юлії Щербі, Андрію Петрушенку, Ользі Кяго, Талі Винарській, Зоравару Марвату, Ірині Черкаській, Катерині Онищенко, Олені Мітрьасовій, Анастасії Бужорі, Марії Савченко. Окремо дякуємо Олексію Марущаку, Наталії Добровольській, Вікторії Падалко, Світлані Гусак, Катерині Чернишовій, Максиму Безносу та Олександрю Різуну за роботу із особливо важким блоком публікацій – старими німецькомовними текстами та Олександрові Батурину – зі старими текстами французькою. Ангеліна Русанова та Галина Гузь змогли покращити якість картосхем та інших графічних ілюстрацій, використаних у антології. За допомогу у редагуванні дякуємо Тетяні Марченко.

Іменний покажчик публікацій про «Асканію-Нова» 1845-1922

- Ackermann, K. – 185.
Aman. – 24.
Antonius O. – 453.
Assanow. – 440, 441.
Brehm. – 185.
Bruders A. – 451.
Büchner. – 440, 441.
Clemens. – 440.
Conwentz H. – 416, 423, 426, 437, 440.
Driedger. – 31.
Drücke A. – 144, 423.
Durilin A. – 451, 454, 456.
Engler. – 426.
Ewart J.C. – 186.
Falz-Fein F. (див «Фальц-Фейн Ф.Е.»)
Falz-Fein V. – 96.
Flower. – 188.
Gallatin A. – 182.
Gernet, A. – 202, 423.
Gisborne. – 182;
Hagenbeck. – 441, 457.
Hahn. – 188.
Heck L. – 79¹, 99, 144, 172, 174, 175, 202,
423, 435, 492.
Heinroth. – 435.
Herodot. – 79.
Hindmarsch. – 182.
Iwanoff E. – 182, 185, 186.
Iwantschenko T. – 35.
Katharina II. – 80.
Kehmann, A. – 143
Keretschenko L. – 35.
Klim. – 444.
Koltschanow A. – 454.
Köppen T. – 454.
Kretschmer. – 454.
Martens. – 31.
Matschie P. – 424, 430, 441.
Meer. – 64, 65.
Müller. – 24.
Noack. – 188.
Oettingen, 457.
Oliw. – 454.
Petri B. – 73.
Poljakoff. – 187.
Raake Hans-Ulrich. – 16.
Rafinesque. – 182, 184.
Ramme. – 457.
Regier. – 31.
Salensky W. – 187.
Schatilow. – 454, 456.
Schweinfurth. – 429.
Sisowjew P. – 453, 454.
Soffel E. – 237.
Soffel K. – 237, 424.
Ssemikopenko S. – 35.
Stephan. – 187.
Suchetet A. – 185.
Suchetet A. – 185.
Teetzman F. – 3, 17, 19, 43, 64, 271, 530.
Töws. – 31.
Trouessart. – 188.

1 Підкресленням відмічені згадки про осіб в авторстві статей.

- Tuzson J. (*див. Тужон Я.*) – 259.
Uchtomski. – 441.
Ungewitter H. – 114.
Vogt C. – 182.
Wagener B. – 424.
Weigel M. – 418.
Weiner D. R. – 15.
Werner. – 24.
Wickliff R. – 182.
Wiegmann. – 182.
Wittmack. – 427.
Woronzow. – 19.
Аверін В.Г. – 12, 13.
Акімова О. – 16.
фон-Альберт – 269.
Альошин В. – 231, 422.
Ангальт-Кетенський Фердинанд, герц. –
10, 264–269, 340, 341, 342, 344
Андреевский И. – 35, 43.
Антгальд-Дессауский герц.– 272.
Антгальт-Бернбургський герц. – 272.
Анучин Д.Н. 303, 304, 399
Арнольди В. М. – 519.
Асанов (Assanow). – 198, 199, 366, 440.
Ашерсон. – 279.
Бабчук О. – 16.
Барей Т.І. – 134.
Батурину О. – 16.
Безнос М. – 16.
Бейер М.М. – 459, 464.
Беккер. – 234.
фон-Бер – 269.
Бернбанк Л.– 228, 384.
Бессер. – 292.
Білокінь С.І. – 16.
Білоусів М. – 13.
Біляшівський М. Ф. – 411.
Біхнер Є.А. – 310, 366.
Боплан. – 402.
Бордзиловський Е. І. – 411.
Борейко В.Є. – 15.
Бородін І.П. – 231, 304, 307, 322, 324, 359.
Брауман. – 269.
Браунер О.О. – 134, 306, 399, 511, 518, 520.
Бризгалін Г.А. – 459, 460.
Бубела О. – 16.
Бужора А. – 16.
Бузунко П. – 16.
Бурьяненко Н. А. – 510.
Буссіус. – 220.
Бучушкан Г.І. – 507, 509, 515, 528.
Бюхнер. – 226.
Васильюк А. – 16.
Васильюк О. – 15.
Веселовский С. Ф. – 506, 507, 510, 515-
517, 520.
Винарська Т. – 16.
Висоцкий Г.М. – 13, 411, 510, 518, 520.
Вишня О. – 10..
Вігтенштейн. – 322.
Віленський Д. – 13.
Волошинов М.П. – 292.
Вольф М. М. – 519.
Вульф Є. 479, 527, 530.
Вяземський Б.Л. – 230.
Гавриленко В.– 6.
Гавриленко Н. – 16.
Гагенбек. – 199, 220, 367.
Гамсун К. – 227.
Гекк Л. (*див. Неск Л.*)
Гельме О. Ф. – 507.
Гельмер О. – 514.
Гончаренко О. – 16.
Горький М. – 394.
Грама В.Н. – 11, 12, 14.
Граулен Ж. – 10.

- Гребнер. – 280.
Грицанюк В. – 16.
Гроте Г. – 326.
Грум–Гржимайло. – 226, 355, 366.
Грунт В. – 507, 515.
Гузь Г. – 16.
Гусак С. – 16.
Гусак С. – 16.
Давидов Д. – 16.
Данилевский. – 520.
Дарвін. – 504.
Дедусенко Н. Т. – 507.
Депп Н. – 190, 201.
Дергунов Н.М. – 510, 516.
Десятова-Шостенко Н. – 10, 14.
Джагман Р. – 16.
Дзевановський С.О. – 506, 515.
Димо. – 164.
Динник Н.Я. – 400
Дідусенко Н. – 515, 518.
Добровольська Н. – 16.
Дойч О. – 479, 527.
Доценко Н. – 16.
Дубняк К. – 12.
Дубянський В. – 464.
Дуганов М. І. – 411.
Дунаєва Ю. – 16.
Егоров М. А. – 507, 510.
Емар Г. – 224.
Енгельке (Энгельке) Г. – 172, 176, 202.
Егоров І – 276.
Егоров М. – 514, 516, 518.
Єрмолов О.С. – 324.
Єрмощенко – 512, 513.
Єрьоміна Є.В. – 306,
Завадовський М. – 475, 486, 491, 504,
519, 527, 529.
Завистовський П. П. – 411.
Залеський К. – 330, 411, 474, 489.
Замчалов Г. – 15.
Запаловіч – 289.
Захаров С.С. – 460.
Зеленецький, Н. – 143.
Зіненко О. – 16.
Зінченко А. – 16.
Исполатов. – 124.
І.П. – 506.
Іванов І.І. – 201, 202, 227, 273, 388, 472,
476 502, 504, 519, 520, 525.
Іванов М.Ф. – 10, 179-181, 190, 201, 202,
365, 368, 486, 519, 520, 504, 527.
Ільїн С. – 202.
Ільмінська Л. – 16.
Кавурка В. – 16.
Казачек В. Г. – 519.
Капніст. – 414.
Караваєв В. А. – 507.
Караваїв В. – 514, 518.
Карамзин. – 303.
Кедер А. Я. – 507, 514, 515.
Келлер Б.А. – 164, 282, 285, 286, 287,
293, 336
Кесслер К.Ф. – 402.
Кирильцев І.П. – 137.
Клеманс Д.А. – 366.
Клепінін М.М. – 10 , 292, 486, 511, 516,
518, 520, 527, 529.
Кнічер Н.К. – 181.
Кнорріг. – 220.
Княжинін С. – 202.
Коваленко І. – 16.
Козлов П. К. – 519.
Козлов П.К – 9, 10-12, 231, 264, 272,
273, 307, 309, 323, 339, 345, 359, 368,
399, 405, 464, 480, 492, 529.
Козлова Є.В. – 405.

- Ко-ко (див «Колодько М.»).
Колодько М. – 10
Конвенц Г. (див. «Conwentz H.»).
Конрац В. – 423.
Коржинський. – 277.
Коршиков А. А. – 519.
Котов М. (М.К.) – 506, 507, 510, 511, 514,
515, 518.
Кочубей, гр. – 303
Крафт–Паліїв П.Н. – 511, 514.
Кречун Б. М. – 411.
Крилов. – 277.
Кузнецов М. – 479, 486, 527, 529.
Кузнецов. – 283, 284.
Кукшин О. – 16.
Кулагин Н. Н. – 519.
Кулішов М. – 16.
Кульф Є. – 486.
Куницький Р.В. – 220, 368.
Купер Ф. – 224.
Кученко Б. – 16.
Кучер А. – 16.
Кяго О. – 16.
Лавренко Е. М. – 13, 507.
Лавренюк П. – 506.
Лакиза О. – 16.
Ластикова Л.– 15.
Лебедєв В. – 412.
Левченко Хв. – 506.
Леопольд-Фридрих герц. – 272.
Липській В.І. – 143 287, 288, 289.
Литвин М. – 401.
Ліндемманн. – 287.
Лукашевич І. – 368, 373, 377, 380, 383, 386.
Магомет В. – 16.
Мазуркевич Г. С. – 507, 509, 515.
Малахов Ю. – 16.
Малишев С. – 202, 273.
Малюшицький Н. – 506.
Манштейн Е. – 6.
Марват З. – 16.
Марков М. – 217, 222.
Марушак О. – 16.
Марченко Т. – 16.
Матчи. – 492.
Медведєв С.І. – 12, 13, 14, 15.
Мензбир М.М.– 393, 396.
Мерц. – 3.
Микола І, цар. – 265, 302, 303, 321,
341 344, 357, 368, 384.
Мітрясова О. – 16.
Мокржецький С.А. – 202, 222, 292, 368,
384.
Морозов полк. – 483.
Москалев С. М. – 507.
Москаленко Ю. – 16.
Москвичів С. – 506, 515, 518.
Нагорний А. В. – 519.
Наносов. – 492.
Науманн Ф. – 4.
Нейфельд. – 294.
Нечаєва Н.Т. – 14.
Ніколаєв В.Ф. – 263, 489.
Ніколенко А. – 16.
Новіков А. – 16.
Обремський В. – 506.
Огнев С.І. – 390.
Онищенко К. – 16.
Онтонич Н – 273.
Оппоков (Оппоків) Є. – 14, 506.
Осадча-Яната Н.Т. – 14.
Очан М.С. – 292.
Падалко В. – 16.
Падалко В. – 16.
Палладин О. В. – 519.
Паніна гр. – 303.

- Пархоменко В.– 15.
Пачоскій (Пачоський) І.К. – 124, 134,
139, 143, 229, 231, 233, 234, 235,
256, 258, 259, 274, 294-301, 305, 307,
325, 335, 362, 424, 498, 507-509, 514,
515, 518, 520.
Педаєв Д. К. – 507, 509, 514, 515, 518.
Педан. – 413.
Перовська О. – 15.
Петрівський Т. – 392.
Петровський – 512, 513.
Петрушенко А. – 16.
Плющ Т. – 16.
Поляков . – 366.
Портенко Л.А. – 410, 411, 478, 488.
Потоцький І. гр. – 304, 399.
Правіков Г.А. – 14.
Презент І.І. – 13.
Пржевальський М.М. – 198, 226, 309, 322,
346, 355, 358, 366, 383, 480.
Пржиборо А. – 16.
Прохоров Н. – 144, 305, 424.
Прошкина А. – 518.
Прошкина А. І. – 507.
Радионова Т. В. – 507.
Раковський Х.Г. – 14.
Резніченко (Різніченко) В. В. – 506, 507,
510, 513, 515, 516, 518.
Риберг Г. І. (*див. Рібергер Г.І.*)
Рибергер (Рібергер) Г.І. – 468, 510, 515,
516, 520, 530.
Риков Ар. . – 294.
Риков Е.В. . – 294.
Риков Ол. – 294.
Різун О. – 16.
Роборовський 309
Родіонова Т. – 515, 518.
Розанов М.П. – 292.
Романову П. – 16.
Романюк У. – 16.
Русанова А. – 16.
Рябков І.З. – 134, 163.
Савченко М. – 16.
Савченко Я. – 486, 487, 511, 518, 519,
527, 528, 530.
Саразен П. – 325
Свиренко А. А. – 519.
Сент–Ілером А. – 203.
Сиянко (Сіянко) К.Є. – 468, 515, 520.
Сіренко І. – 16.
Снігіревський С – 486, 487, 507, 510, 515,
516, 520, 527, 530.
Соколов Н.А. – 142, 169, 170.
Солімчук М. – 16.
Соффель (*див. Soffel K.*)
Срединский Н.К. – 124, 143.
Срезневський Б. – 506.
Станкович. – 274.
Станчинський В.В. – 12, 13, 14.
Стевень. – 286.
Стояновский Н. М. – 507, 510, 515.
Стрельченко Л. – 16.
Сукачьев В.М. – 336.
Супруненко – 302.
Сухомлинов 414.
Сушкин П. – 486, 492, 529.
Сушкина. – 527.
Талієв В.І. – 124, 230, 323, 325, 393, 405,
413, 462, 473, 488, 508, 519.
Танфільєв Г. – 412.
Тарасенко Є. 511.
Тарнани І. К. – 13, 507, 510, 515, 516,
518, 519.
Теетцман Ф. (*див. «Teetzman F.»*).
Тихомиров А.А. – 198.
Толстой Л. – 228.

- Топоров. – 134.
Трилицький О. Л. – 507, 509, 514, 515.
Тротнер В.В. – 16.
Тужон Я. (*див Tuzson J.*) – 256, 259, 274.
Тутковський П.А. – 411, 489, 506.
Тушкан П. Х. – 411.
Фаліїв І. Н. – 411.
Фальц. – 10.
Фальц-Фейн В.Е. – 5, 11, 420.
Фальц-Фейн Г.І. – 308, 420.
Фальц-Фейн Е.І. – 10, 308, 344.
Фальц-Фейн Е.Ф. – 6, 420.
Фальц-Фейн І.І. – 308.
Фальц-Фейн Й. – 420.
Фальц-Фейн К.Е. – 134, 161.
Фальц-Фейн О.І. – 308.
Фальц-Фейн С.Б. – 308, 371.
Фальц-Фейн Ф.Е. (Falz-Fein F.). – 3, 4,
9-12, 15, 76, 79, 99, 125-127, 134-
138, 144, 148, 150, 151, 154, 157,
159, 161, 165, 172, 179, 180, 181,
184, 185, 189-193, 197-202, 204,
215, 217, 218, 222, 223, 225-231, 235,
240, 251, 254, 256-260, 263, 264,
272-275, 294-299, 302-311, 313,
315, 316-319, 321-323, 325, 326,
330, 333-337, 344-355, 357, 363,
366-368, 370-373, 378, 384, 387,
388, 391, 394, 399, 411-413, 415,
416, 419, 420-424, 426, 427-432, 436,
437, 440, 444, 445, 451, 459-462, 464,
465, 468, 473, 474, 478, 480, 486,
488, 490, 491, 496, 500, 511, 513, 517,
521-527.
Федоровський О.С. – 297, 507, 510, 511,
516, 518, 519, 520.
Федосєєв С. – 143.
Фейн Ф.І. – 11, 272, 308, 344
Фенцль. – 289.
Филипенко Ю.А. – 519.
Филипенко. – 520.
Фішер. – 294.
Фортунатов (Фортунатив) Б.К. – 10, 14,
479, 487, 507, 509, 510, 515, 519, 520,
521, 527, 529.
фон-Фрейганг. – 341.
Харитоненко – 181.
Цейке Л.Е. – 322.
Чащина А. – 16.
Черкаська І. – 16.
Чернишова К. – 16.
Черняєв – 286.
Шалит (Шаліт) М. М. – 10.
Шарлемань М.В. (Е.В.) – 9, 323, 396, 397,
401, 411, 412, 413, 474, 486, 488,
506, 520, 530
Шван Х.К. – 4.
Шестериковъ, П. – 143.
Шлейфер – 302
Шмальгаузен І. – 234, 276, 277, 281, 284,
286, 287, 289, 292.
Шостенко Н. (*див «Десятова-Шостенко Н.»*)
Штехов. – 399.
Шумер О.А. – 14.
Шумський О.Я. – 12.
Щебетюк Н.Б. – 16.
Щерба Ю. – 16.
Щоголів І.М. – 292.
Щур Ю. – 16.
Я. (*див. «Яната О.А.»*)
Яната О.А. – 10, 12, 14, 291, 335, 473,
479, 486, 488, 506, 507, 509, 510,
515, 520, 526, 527.
Янчук В. – 16.

Покажчик періодичних видань

- Biologisches Centralblat, 1911. – 182, 185.
Botanikai Kozlemyek, 1913. – 256, 259.
Bulletin Bimensuel de la Societe Nationale D`Acclimatation de France, 1889. – 76.
Gesellschaft Naturforschender Freunde zu Berlin magazine, 1919. – 451.
Sitzungsbericht der Gesellschaft naturforschender Freunde zu Berlin, 1919. – 445.
Sonderabdruck aus: Beitrage zur Naturdenkmalpflege, 1919. – 415.
Westermanns Monatshefte. Braunschweig und Berlin, 1913. – 237.
Бюллетени Харьковского общества любителей природы, 1912. – 235.
1915. – 330.
1917. – 393, 397.
1918. – 405.
Вісник І Агрономично-Економічного Зізду, 1917. – 401.
Вісти природничої секції Українського наукового товариства, 1919. – 474.
Вісти-Ивестия (Одеса), 1922. – 491.
Вісті ВУЦИК, 1922. – 513.
Вістник сільсько-господарської науки, 1922. – 506, 511, 519.
Естествознание и география, 1911. – 190.
Записки Императорскаго Общества Сельскаго Хозяйства Южной Россіи, 1908. – 139.
Записки Крымского общества естествоиспытателей и любителей природы, 1913. – 274.
1914. – 306.
1916. – 390.
Записки Новороссійского общества Естествоиспытателей, 1904. – 124.
1918. – 412.
Збірник постанов та розпоряджень робітниче-селянського уряду України, 1922. – 512.
Землеведение, 1914. – 304.
Зоологичний журнал України, 1921. – 477.
Известия государственного степного заповедника «Аскания-Нова», 1922. – 521.
Киевская мысль, 1914. – 323.
Книгарь. Літопис Українського письменства, 1919. – 464.
Красная-Новь, 1922. – 491.
Крымский Вѣстник, 1911. – 222.
Любитель природы, 1911. – 217.
Материалы по исследованию почв и грунтов Херсонской губернии, 1912. – 235.
Народня справа, 1918. – 412, 413.
Наука и ее работники, 1921. – 480.

Наука на Украине, 1922. 506, 518, 526
Нова Рада, 1917, – 392.
1918. – 410.
Новое Время, 1913. – 264.
Орнитологический вестник, 1915. 362, 363
Охотничий вестник, 1916. – 368, 373, 377, 380, 383, 386.
Природа, 1912. – 230.
1914. – 306.
1919. – 464.
Протоколы і постанови попередньої Наради Природників України з 6 серпня 1918 року.
Вісті природничої секції Українського Наукового товариства, 1918-1919. – 473, 474.
1918. – 411.
Птицеведение и Птицеводство, 1911. – 229.
1915. – 326.
Путеводный Огонек, 1908. – 172, 176.
Рада, 1911. – 189.
1912. – 230.
Русская Старина, 1914. – 307.
Русские Ведомости, 1915. – 359.
Труды Ботанического сада Императорского Юрьевского университета, 1912. – 231.
Труды естественно-исторического музея Таврического губернского земства, 1913. – 291.
Труды Санкт-Петербургского Общества Естествоиспытателей, 1911. – 202.
Український ботанічний журнал, 1921. – 479
Утро, 1908. – 137.
1910. – 179-181.
1911. – 190.
1913. – 263, 273.
1914. – 302, 303.
Хозяйство, 1917. – 396.
Южная Сельско-Хозяйственная Газета, 1911. – 217.
Южняя Ведомости, 1920. – 475.

Зміст

Літописні сторінки дослідження і збереження природної спадщини в Асканії-Новій.	3
Передмова від упорядників.	7
1845	
Teetzmann Franz. Ueber die Südrussischen Steppen und über die darin im Taurischen Gouvernemente belegenen Besitzungen des Herzogs von Anhalt-Köthen.	17
1889	
Falz-Fein. Creation d'un Jardin Zoologique en Russie par M. Falz-Fein.	76
1903	
Heck L. Steppe und Steppenwirtschaft.	79
Heck L. Im Zoologischen Paradiesgarten.	99
1904	
Пачоский І. Очеркъ растительности Днѣпровскаго уѣзда Таврической губерніи (фрагмент).	124
1906	
Пачоский І. К. Объяснительный каталогъ Естественно-Историческаго музея Херсонскаго губернскаго земства. (фрагменты).	134
1908	
[б/а] На акклиматизаціонной выставкѣ.	137
Пачоский І. Причерноморскіе степи. Ботанико-географический очерк.	139
Энгельке Г. Африка в России (Зверинець Фальць-Фейна).	172
Энгельке Г. Африка в России (Зверинець Фальць-Фейна).	176
1910	
[б/а] Благодарность.	179
[б/а] Корреспонденции.	179
[б/а] Мѣстная жизнь. Публичнія лекціи.	179
[б/а] Публичная лекція.	180

[б/а] Реклама	180
[б/а] Учебныя заведения	181
[б/а] Хроника учительських курсов	181

1911

Iwanoff E. Die Fruchtbarkeit der Hybriden des Bos Taurus und des Bison americanus.....	182
Iwanoff E. Zur Frage der Fruchtbarkeit der Hybriden des Hauspferdes.....	185
[б/а] Всякі звістки	189
[б/а] Зоологичний сад	189
[б/а] Мѣстная жизнь. Питомникъ въ Университетскомъ саду.....	190
Ивановъ М. Ф. Акклиматизаціонный зоологической садъ Ф. Э. Фальць-Фейнам въ Асканіи-Нова, Таврической губерніи.....	190
Мальшевъ С. Зоологической садъ Ф. Э. Фальць-Фейна.....	202
Марков М. Аскания-Нова	217
Мокржецкий С. А. Несколько слов об акклиматизационном зоологическом парке в Аскании-Нова Ф. Э. ФальцьФейна	222
Пачоский I. К. Заметка о гнездовании шилохвости (<i>Dafila acuta</i>) в поду Аскания Нова.....	229

1912

[б/а] Всякі звістки	230
[б/а] [В. Талієв] Современная разруха и охрана природы	230
Алехин В. Некоторые новыя свѣдѣнія относительно растительности Асканіи-Нова	231
Дипломъ	235
Пачоский И. К. Описание растительности Херсонской губернии, ч. III // Плавни, пески, солончаки, сорные растения.....	235

1913

Soffel Karl und Else. Im Steppenpark zu Askania-Nova. Ein Tierparadies in Sud-Russland.....	237
Tuzson J. Adatok a délorosz puszták összehason-lító flórájához. 1. Tauri-Puszták.....	256
Tuzson J. Beiträge zur vergleichenden Flora der südrussischen Steppen. 1. Die Taurischen Steppen.....	259
[б/а] Мѣстная жизнь.....	263
[Николаев В.Ф.] Доклады Губернской земской управы 49-го очередного созыва Полтавскому Губернскому Земскому Собранию, 1913 года.....	263

Козлов П. К. История Ангальтской колонии в южной России и разведение мериносов.	264
Онтонычъ Н. Въ гостяхъ у Фальць-Фейна	273
Пачоскій І. К. Ботаническая экскурсія въ Асканія Нова и на Сивашъ.	274
Яната А. А. Флора степи Мелитопольскаго и ю.-в. части Днѣпровскаго уѣздовъ Таврической губерніи (фрагменты)	291
1914	
[б/а] Путешествие государя императора.	302
[б/а] Путешествие государя императора.	303
[б/а] Экскурсія о-ва любителей природы.	303
Анучин Д. Н. Международная охрана природы (фрагмент).	303
Анучин Д. М. Охрана памятников природы	304
Бородин И. П. Охрана памятников природы (фрагмент).	304
Браунеръ А. Млекопитающія Новороссіи. Хорекъ, норка, выдра.	306
Еремина Е. В. Охрана памятниковъ природы въ Россіи и въ другихъ странахъ (фрагмент).	306
Козлов П. К. Асканія - Нова в ее прошлом и настоящем.	307
Талиев В. Охраняйте природу!	323
Шарлеманъ Н. Охрана природы (фрагмент).	323
1915	
Бородин И. П. Рѣчь делегата отъ Россіи академика И. П. Бородина.	324
Гроте Г. Краткій обзоръ перелета птицъ весною 1914 г. въ имѣніи Фр. Эд. Фальць-Фейна Асканія-Нова, Таврич. губ., Днѣпровск. уѣзда.	326
Залѣсскій К. Заповѣдная степь Ф. Э. Фальць-Фейна въ Асканіи-Новой	330
Козлов П. К. Асканія - Нова.	339
Козлов П. К. В южно-русскихъ степях.	359
Пачоскій І. К. Залетъ краснозобой казарки въ Днѣпровскій уѣз., Таврической губ.	362
Фальць-Фейнъ Ф. Э. Сообщение объ окольцованіи птицъ въ зоопарке Асканія Нова, Днепровскаго уезда, Таврической губерніи.	363
1916	
Иванов М. Ф. Гибриды въ зоопаркѣ Ф. Э. Фальць-Фейна въ Асканіи-Нова, Таврической губерніи	365
Лукашевич И. Моя поѣздка въ Асканію Нова (Зоопаркъ въ Таврической губерніи).	368
Лукашевич И. Моя поѣздка въ Асканію Нова (продолженіе).	373
Лукашевич И. Моя поѣздка въ Асканію Нова (продолженіе).	377

Лукашевич И. Моя поїздка в Асканію Нова (продолженіє).....	380
Лукашевич И. Моя поїздка в Асканію Нова (продолженіє).....	383
Лукашевич И. Моя поїздка в Асканію Нова (продолженіє).....	386
Огнев С. И. Млекопитающие Таврической губернии, преимущественно Крымского полуострова: Грызуны. (фрагменти).....	390

1917

Петрівський Т. Дбаймо про розвій рідної науки.....	392
Талиев В. Хроника.....	393
Шарлемань Н. Охрана природы и земельный вопрос (фрагмент).....	396
Шарлемань Н. Последние дни европейского зубра.....	397
Шарлемань Н. Задачи охраны природы и земельный вопрос. Докладъ 1 Всеукр. Агр. -Экон. Съѣзду.....	401

1918

[б/а] Къ судьбамъ Асканіи-Нова.....	405
Козлова Е.В. Письма из земного рая (Асканія-Нова).....	405
Портенко Л. Про охорону пам'яток природи.....	410
Постанова 1-го З'їзду природників України 6 серпня 1918 року у Києві по докладу К. Залеського: „Современное положение охраны Асканіи-Нова“.....	411
Танфильевъ Г., Лебедевъ В. Отчетъ о дѣятельности Общества за 1917 годъ (фрагмент).....	412
Шарлеман М. Дбайте про багатства рідної природи! (фрагмент).....	412
Шарлеман М. Треба пам'ятати про охорону природи! (фрагмент).....	413
Шарлеман М. Охороняйте рідну природу! (фрагмент).....	413

1919

Falz-Fein Fr. Bericht über die Falz-Fein-Sitzung in der Staatlichen Stelle für Naturdenkmalpflege in Preußen, Berlin am 1. Februar 1919.	415
Falz-Fein Fr. Einiges über den Tierpark von Askania Nova und seine Entstehung... ..	445
Falz-Fein, Friedrich. Über das letzte Auftreten des Wildpferdes in Südrußland, Taurisches Gouvernement.....	451
Бейер М. М. Шануймо і бережімо свій рідний край (фрагмент).....	459
Бризгалін Г. А. Охорона пам'яток природи на Україні (фрагмент).....	459
Брызгалин Г. А., Захаров С. С. Что такое национальные парки и для чего они учреждаются? (фрагмент).....	460
Дубянський В. М. М. Беєр: "Шануймо і бережімо свій рідний край".....	464
Козлов П. К. Современное положение «Аскания Нова» (Рецензія; фрагмент).....	464
Привітні телеграми Народи (Послані згідно постанові 6-го серпня) (фрагмент).....	473

Протоколи і постанови попередньої Наради Природників України з 6 серпня 1918 року.	473
Протоколи і постанови Попередньої наради Природників України від 3-6 серпня 1918 року.	474
Протоколи і постанови попередньої Наради Природників України з 6 серпня 1918 року.	474
Шарлемань М. «Асканія Нова» – першій народній заповідний парк.	474
1920	
Завадовській М. Асканія-Нова. II.	475
1921	
[б/а] Витяги з протоколів засідань Зоологічної Секції Відділу Природничих Наук У. Н. Т. в 1920 році. (фрагменти)	478
[б/а] Діяльність ботаничних установ. (фрагмент)	479
Козлов П. К. Асканія-Нова.	480
Шарлемань М. Перший державний Степовий Заповідник «Асканія Нова».	486
Шарлемань М. Охорона природи (фрагмент)	488
1922	
[б/а] Мечта о звере.	491
Завадовский М. Асканія-Нова.	491
И. П. Сільсько-господарська наукова діяльність на Україні.	506
Котов М. 1-я сессия Асканийского Комитета (Современное состояние 1-го Государственного Заповедника «Асканія Нова»).	506
М. К. [Котов М.] Асканійська Комісія при Наркомземі.	511
Постанова ВУЦИК «Об освобождении 1-го государственного степного заповедника «Асканія-Нова» от налогов».	512
Постановления Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета. 451. Об освобождении Первого Государственного Степного Заповедника „Асканія-Нова“ от налогов.	512
Різниченко В. Перша сесія Комітету Державного степового заповідника України «Чаплі-«Асканія-Нова»	513
Савченко Я., Котов М. О предстоящем созыве 1-ой сессии Асканийского комитета.	518
Фортунатов Б. К. Бизоны и зубры в Аскании-Нова (фрагмент).	521
Яната О. Асканія-Нова: Перший степовий заповідник України.	526
Публікації, тексти яких не вдалось знайти.	531
Іменний покажчик публікацій про «Асканію-Нова» 1845-1922.	537
Покажчик періодичних видань.	543